

Studier over Vejenes Udvikling i Vardesyssel i Oldtiden.

(Med et Kort.)

Af Professor *J. T. Lundbye*, København.

Ved Behandlingen af Vejenes Udviklingshistorie i en Del af Landet er det rimeligt at benytte en gammel Inddeling og tage Vardesyssel i Stedet for det nuværende Ribe Amt, idet Sysseлиндelingen meget mere følger de naturlige Grænser, som Vandløbene danner, end enhver nyere Inddeling. Det gamle Vardesyssel omfattede den Del af Jylland, som ligger mellem Skjern Aa mod Nord og Kongeaaen mod Syd og mellem Vesterhavet mod Vest og Vejen Aa mod Øst. Mod Nordøst er det ganske vist ikke muligt at angive skarpe Grænser for Syslet; men disse flade Strækninger med deres Hedesletter og Mosedrag har aabenbart aldrig spillet stor Rolle ved Spørgsmaalet om Udviklingen af Færdselsvejene. Syslet har saaledes omfattet 6 Herreder, nemlig Nørre-, Øster- og Vester Horne Herreder, Skads, Gjørding og Malt Herreder.

Geografisk set danner Syslet ikke nogen Enhed, idet det gennemstrømmes i hele sin Bredde af de store og vandrige Aaer, Varde Aa og Sneum Aa; man fristes derfor til igen at dele det i tre Dele mellem disse Aaer, og denne Deling falder igen sammen med Herredsinddelingen, idet de tre Horne Herreder ligger mellem Skjern Aa og Varde Aa, Skads Herred mellem

Varde Aa og Sneum Aa, og Gjørding og Malt Herred, der oprindeligt kun har udgjort ét Herred, der hed Malt Herred, ligger mellem Sneum Aa og Vejen Aa. Det er saa meget mere fristende at gøre dette, som det ingenlunde synes, at Vejforbindelsen mellem disse tre Dele har været særlig stor i Oldtiden.

Paa det vedføjede Kort er en stor Del af de Gravhøje, der endnu findes, og som findes aflagt paa Generalstabskortene i Maalestoksforholdet 1:40000, aftegnet som Prikker, og langs dem er der trukket punkterede Linjer, der altsaa, saaledes som Direktør, dr. phil. *Sophus Müller* har paavist (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1904 S. 1 ff.), betegner Færdselsvejene paa den Tid, Højene anlagdes. Det ses tydeligt af disse Vejlinjer, at de for største Delen følger Vandskellene, hvorved man har undgaaet side Lavninger og Aapassager. Helt har man dog ikke undladt at passere Aaerne; saaledes er der et Par Steder ved Lydum Aa, hvor der ligger Høje saa tæt ved Aaen lige overfor hinanden, at det er hævet over enhver Tvivl, at her maa have været en Overgang i Højtiden. Paa disse Steder bør der ved Boring og eventuelt ogsaa ved Gravning foretages Undersøgelser for at se, om det ikke skulde være muligt at paavise selve Overgangsstedet som en Stendæmning tværs over Aabunden; i Sommeren 1921 lykkedes det mig saaledes sammen med Afdelingsgeolog, dr. phil. *Knud Jessen*, ved Lindborg Aa i Himmersyssel mellem Skørping og Volsted at paavise et saadant gammelt Overgangssted.

For hele Egnen mellem Skjern Aa og Varde Aa ser man, at der har været et naturligt Samlingssted lige Syd for Lydum Aa, hvor Vejlinjer fra alle Sider løber sammen; her ligger nu en lille By, Malle, og

tænker man sig dette som det naturlige Tingsted for denne Egn, passer det godt med, hvad Lektor *H. V. Clausen* skriver i sine Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1916 S. 166), at Ordet Malle skal sættes i Forbindelse med det oldnordiske Ord *mál*, som betyder Ting. Stedet ligger heller ikke langt fra Byen Horne, efter hvilken utvivlsomt Egnen har faaet Navn af Horne Herred, og ikke efter Horns Rev.

Mellem Varde Aa og Sneum Aa betegner det Sted, hvor Byen Skads nu ligger, ogsaa et naturligt Midtpunkt, idet Hovedlinjerne her krydser hinanden; og det passer da meget godt, at Herredet endnu bærer Navnet Skads Herred.

For Egnen mellem Sneum Aa og Vejen Aa fremkommer der ogsaa ved Gravhøjlinjerne et Midtpunkt dér, hvor Byen Tislund nu ligger, og dette passer med, at Arkivar, dr. phil. *O. Nielsen* skriver i „Historiske Efterretninger om Malt Herred“ S. 135: „Naar man fra Føvling gaar op mod Tislund Banke, kommer man ind i en udstrakt Hede, der efterhaanden blandes med Egekrat og giver Egnen paa Toppen af Banken et vildt Udseende, især i Forbindelse med den store Sten, her ligger, saa at man føler en Luftning fra Hedenold. Navnet paa Lunden, der er helliget Guden Ti (Tyr), Stedets høje Beliggenhed og den vældige Stenmasse gør uvilkaarlig, at man tillægger Stedet en Betydning i Oldtiden rimeligvis som Offersted, der ofte fandtes i hellige Lunde.“ Stedet, hvorefter Herredet har Navn, nemlig Malt, ligger lige Øst for Tislund og er forbundet hermed ved en Vandskelsvej markeret af Gravhøje.

Saaledes kan hele Syslets tre gamle Midtpunkter aabenbart føres helt tilbage til Højtiden som Samlings-

punkter for de respektive Egne; og opleder man nu Forbindelsesvejene mellem disse tre Punkter, da finder man dem ogsaa tydeligt markerede med Gravhøje. Mellem Malle og Skads fører Vejen i en Bue mod Øst, idet man aabenbart er gaaet noget op ad Varde Aa for at finde et passende Overgangssted, hvilket man har fundet, noget inden den optager Holme Aa; ved denne sidste Aa ligger en Mængde Gravhøje ved Overgangsstedet, navnlig paa Nordsiden, og da der her er Lynghede med Egekrat, findes Hulvejen, der fører ned til Aadalen, paa et Stykke meget smukt bevaret midt igennem Højgruppen.

Vilde man fra Malle til Tislund, skulde man, efter at have passeret Holme Aa, ikke dreje mod Sydvest ned imod Fanø, men tværtimod dreje imod Sydøst og passere Sneum Aa paa et Sted, hvor en smuk Række Gravhøje paa begge Sider af Aaen tydeligt angiver det gamle Overgangssted, og derpaa fortsætte til Holsted Aa, som passeredes ved Gjørklint Gaard, hvor der til for ganske nylig har været benyttet et Vadested, indtil det er blevet afløst af en Bro.

Mellem Skads og Tislund fører en tydelig Højlinje langs Vandskellet mellem Ilsted Aa og Kongeaaen i en svag Bue imod Syd. Den vestligste Del af denne Vejlinje findes paa Dr. *Sophus Müllers* Kort (Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1914), idet det her vises (sstds. S. 212), hvorledes en Hovedvej passerede Kongeaaen ved Villebøl kommende fra Skads og gaaende videre til Slesvig. Denne Vej har passeret Sneum Aa, omtrent hvor nu Landevejen passerer Aaen; men Stedet er saa stærkt forandret i Tidens Løb, at det vist vil være tvivlsomt, om det vil være muligt bestemt at passere det gamle Overgangssted.

Forbindelserne i Højtiden imod Øst ind i det Indre af Jylland skal jeg ikke her komme nærmere ind paa, da jeg endnu ikke har de tilgrænsende Kort fuldt færdige; men jeg kan se, at der fra den gamle Oksevej langs Jyllands Hovedvandskel i Nord og Syd har gaaet en nordlig Vej imod Vest til disse Egne over Omme, førende til Malle, og en sydlig Vej over Bække, førende til Malt og Tislund; imellem disse Veje har der nok været Forbindelse imod Øst, men den har næppe haft større Betydning.

Ved Mundingerne af de store Aaer synes der at være mærkværdigt højtomt, saa at de næppe har været egnede til Sejlads; kun noget op ad Lydum Aa findes der en Mængde Gravhøje, hvilket kunde tyde paa, at der her bag Klitterrainet har været en større Havneplads, og som det senere skal vises, er der ogsaa Tegn fra en senere Tid, der kunde tyde paa det samme.

Medens der ikke er Tegn paa, at der har været Havneplads i Munden af Varde Aa, tyder de mange Gravhøje langt Kysten ved Hjerting og Esbjerg paa, at der her er en ældgammel Landingsplads, saa at Esbjerg Havn altsaa kun betegner en Nutids Renaissance af den Skibsfart, der sikkert har været paa denne Kyst i Bronzealderen.

Mellem Lydum Aa og Ho Bugt ligger der ogsaa omkring Fiilsø en Del Gravhøje, saa her har muligvis ogsaa været et Landingssted; men Terrainforholdene har sikkert paa disse Egne i Aartusindernes Løb undergaaet meget store Forandringer; vi kan jo blot se, hvad nogle Aarhundreder har forandret ved Ringkøbing Fjord. Helt udelukket er det dog ikke, at man med Tiden kan faa kastet mere Lys over disse Forhold, og det synes, som der her er et vidt Felt for det lige begyndte Samarbejde mellem Geologer og Arkæologer.

Betragter man nu imidlertid de Hovedveje, der saaledes kommer frem fra Gravhøjtiden, og sammenligner dem med et Nutids Vejkort, er der tilsyneladende stor Forskel, selv om det straks springer i Øjnene, at enkelte Veje den Dag i Dag følger langs med Højrækkerne, som f. Eks. fra Jerne til Skads og videre og da navnlig mellem Aarre og Faaborg, hvor man snart har en Gravhøj paa højre Side af Vejen og snart paa venstre. Der maa jo dog have været en jævn Udvikling i Vejsystemet lige fra Bronzealderen til vore Dage, idet Landet jo stadig har været beboet, og jeg har derfor prøvet at stille mig den Opgave, om det ikke skulde være muligt i hvert Fald i store Træk at rekonstruere denne Udvikling af Vejnettet. Vejspor, der følger Højrækkerne, kan man selvfølgelig med stor Sikkerhed sætte i Forbindelse med disse; men andre Vejspor er som Regel haardnakket tavse om, hvem der har banet dem, og paa hvilken Tid dette er sket.

Jeg har da prøvet at ty til Stednavnene, vel vidende, at dette er et farligt Materiale, naar man ikke er Sprogforsker; men da mange af Navnene utvivlsomt er meget gamle og derfor maa have deres at fortælle, har jeg dog prøvet at tyde deres Sprog, og Resultatet er i det store og hele blevet det samme, paa hvilken Kant af Landet jeg har prøvet, hvorfor jeg sikkert tør vente, at det ikke vil blive væsentligt ændret, selv om jeg maaske har faaet medtaget et Navn, der skulde høre en anden Tid til, eller ikke har benyttet et andet, der burde have været medtaget. Der skal selvfølgelig arbejdes meget baade i Marken og paa Kortene og af mange forskellige Specialister, der hver kan belyse Problemet ud fra sit Synspunkt, inden det lykkes nogenlunde at rekonstruere alle de svundne Tids-

perioders Vejkort; mit Arbejde maa kun tages som et første famlende Forsøg paa at vise, at det ikke er fuldstændig halsløs Gerning at give sig i Kast dermed.

Blandt de mange forskellige Navnegrupper, som Stednavnene danner, har det slaaet mig, at mange af de korte Enstavelsesnavne som Bork, Kvong og Malt, hvoraf der forøvrigt ikke findes mange i Vardesyssel, samt de mange Tostavelsesnavne endende paa -e, f Eks. Malle, Hodde, Horne, Henne, Fidde, Øse o. s., v. for Størstedelen ligger paa eller i Nærheden af de Hovedveje fra Gravhøjtiden, som Højlinjerne angiver. Saaledes ligger Hodde, Lille Øse og Aarre paa Forbindelsesvejen mellem Malle og Skads, og paa Forlængelsen af denne Vejlinje ud til Kysten ligger Jerne. Trækkes da, saaledes som det er gjort paa den vedføjede Plan med tykkere Punktering, de Nutidsveje, som forbinder disse Byer, faar man en Vejlinje, der kan tages for en direkte Afløser af den gamle Høj rækkevej, maaske den endda paa sine Stykker, f. Eks. ved Aarre, er selve den gamle Vejlinje. Paa lignende Maade ligger Tvile paa Vejlinjen fra Malle ned imod Tislund.

Paa Kortet er helt igennem langs de markerede Gravhøjveje vist meget nærliggende Nutidsveje, idet jeg dog maa tilføje, at disse Nutidsveje flere Steder er Hedespor, der ikke vil kunne findes paa Kort i mindre Maalestoksforhold, men først paa Generalstabens Atlasblade i Maalestoksforholdet 1:40000 eller selve Maalebordsbladene i Maalestoksforholdet 1:20000.

Gaar man nu disse Vejlinjer igennem, ser man, at foruden de to allerede nævnte Navnegrupper træffer man ogsaa langs disse Veje mange Stednavne, der ender paa -um; saaledes ligger Lydum ved Lydum Aa

paa det Sted, hvor Gravhøjene gav en Mulighed for en Havneplads i Bronzealderen, og Hallum ligger mellem Malle og Kvong. Imod Nord ligger Foersom og Aadum paa to Højveje, der fører op imod Skjern Aa, og imod Syd ligger Forum og Bryndum midt i et Terrain med Højlinjer imellem Varde Aa og Sneum Aa.

Foruden disse Steder træffes Navne paa -um ogsaa ved en Række Byer, der ligger længere fra Højtidens Hovedveje, f. Eks. Darum, Sneum, Billum, Vrøgum og Jegum. De ligger ret ensartet som Nybyggere ud imod Engene og kunde for saa vidt godt i Henhold til Lektor *H. V. Clausens* Antagelse (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1916, S. 175) være af forholdsvis ny Datum; naar jeg her har taget dem med mellem de ældste Bebyggelser, er Grunden den, at et saa betydeligt Trafiksted, som Lydum sikkert har været, har et Navn, der ender paa -um; men for Opbygningen af Vejnet vilde det ikke betyde noget, om Tidspunktet for disse Byers Opstaaen blev henlagt til et senere Tidspunkt.

Ved Sneum Aa har jeg tænkt mig, at Overgangsstedet har forskudt sig lidt ned ad Aaen til Opsneum; og ved Kongeaaen har jeg ligeledes tænkt mig, at Overgangsstedet har forskudt sig lidt ned ad Aaen til de to Kirkebyer Jernved og Hjortlund. To Kirkebyer lige overfor hinanden ved en Aa er jo altid fristende at tænke sig som et gammelt Overgangssted, og hvad Navnet Jernved angaar, da sætter man det jo let i Tanken i Forbindelse med Vad; ganske vist angiver Trap (3. Udg. V, S. 815), at Navnet 1340 skrives Jarnwi og Jarnwy.

En Navnegruppe, der stadig ligger saa tæt ved disse Hovedveje eller paa en anden Maade i Forhold

til dem, at det synes at være mere end et Tilfælde, er Stederne, hvis Navne ender paa -borg. I Malt Herred ligger Læborg og Skodborg som to Vagtborge, enten man kom fra Nord eller fra Syd; i Skads Herred ligger Faaborg og vogter Adgangen fra Nord og Øst, og ude ved Vandet ligger Sælborg og Tjæreborg; i Horne Herred ligger Lønborg ved Mundingen af Skjern Aa; muligvis kan Borre mellem Vrøgum og Billum ved den sydlige Ende af Vandskelsvejen være en Levning af en Forsvarsborg her ved Mundingen af Varde Aa. Maaske stammer adskillige af disse Navne fra -bjerg; men deres Beliggenhed er i hvert Tilfælde ganske karakteristisk, og ganske analoge Tilfælde træffes ogsaa andetsteds.

Gaar man lidt ud fra disse Vandskelsveje ned imod Vandløbene, træffer man alle de Steder, der danner en anden Navnegruppe, idet deres Navne alle ender paa -ing; de findes, som Kortet viser, spredt over hele Syslet og baade ude i Nærheden af Kysten og inde i Landet; men deres Opstaaen har ikke givet Anledning til Anlæg af særlige nye Veje ud over de Stikveje, der forbinder dem med de gamle Hovedfærdselsveje.

Det samme er derimod ikke Tilfældet, naar vi gaar til den sidste Navnegruppe, nemlig de Steder, hvis Navne ender paa -lev. Ganske vist er denne Gruppe ikke meget talrig; men den angiver dog nogle helt nye Hovedveje.

Oppe mod Nord ligger Strelev paa den Vej, der fra Øst over Ølgod og Lyne har ført til Lydum, en Vej, der, som tidligere vist, maa anses for at være meget gammel og allerede er markeret ved Gravhøje; men nu viser et Navn paa -lev paa denne Linje, at

den stadig har holdt sig som den vigtige Hovedvej fra de midtjyske Egne ud til Havnepladsen ved Mundingen af Lydum Aa. Fra denne Havneplads er der nu ført en ny Hovedvej imod Syd over Lunde og Allerslev til Hyllerslev ved Varde Aa, som man saa er gaaet over her og har fortsat over Alslev mod Syd til Skads og Jerne.

Andre Steder i Landet, hvor der findes mange flere Stednavne med Endelsen -lev, bliver disse nye Vejlinjer, paa hvilke -lev-Byerne ligger, meget tydeligere; men adskilligt tyder paa, at disse Veje ogsaa her har været dominerende Hovedveje. Saaledes ligger paa den vestlige Vej lige Syd for Allerslev nogle Huse, der hedder Tinghuse, og her har Herredstinget for Vester Horne Herred vistnok været holdt (Trap: Danmark. 3. Udg. V., S. 727). Vejen har været den naturlige direkte Forbindelsesvej mellem Havnepladserne ved Mundingerne af Lydum Aa, Varde Aa og Sneum Aa. At der nemlig har været Sejlads til alle disse Aamundinger, fremgaar tydeligt af den Tufsten, der er anvendt til Opførelsen af adskillige Kirker ved hver af Aamundingerne. Ved Mundingen af Lydum Aa er dette Materiale saaledes anvendt i Kirkerne i Lydum, Sønder Bork, Hemmet og Ovtrup; ved Mundingen af Varde Aa er det anvendt i Kirkerne i Aal, Billum, Jandrup, Hostrup, Alslev og Bryndum; og ved Mundingen af Sneum Aa er det anvendt i Kirkerne i Sneum, Tjæreborg, Skads, Darum, Hunderup, Gjørding, Bramminge og Vejrup. Dette tyder jo paa en meget betydelig Sejlads paa denne Kyst; og et andet Minde om Sejladsen har vi i den Omstændighed, at en nu nedbrudt Kirke i Varde var helliget St. Nicolaus; endnu minder Nikolajgade og Nikolaj Kirkestræde derom, og Kirken

i Henne er ligeledes indviet til denne Søfolkenes Skytspatron. Kysten har sikkert paa disse Egne ændret sig meget i Aartusinders Løb, vi har jo set Forandringer nok ved Nymindegab; i Lensregnskabet for 1581—82 omtales (Trap: Danmark. 3. Udg. V. S. 732) Huge Fiskerleje eller Hugehavn ved Lønne Strand, og nu ligger Lønne ved en fuldstændig lige Kyst, hvor enhver Mulighed for en naturlig Havn er udelukket.

Endnu et Bevis har vi paa, at Vejen fra Lydum mod Syd har været en Hovedvej; det er den Omstændighed, at der ved Præstegaarden ved Lunde har staaet en Barfred, som indtil 1825 bestod af to Stokværk af Bindingsværk. Den har tidligere været benyttet af Kongerne paa deres Rejser, og man ved, at Christian III. har overnattet her, idet han ¹⁵/₃ 1537 har dateret et Brev herfra (Trap: Danmark. 3. Udg. V. S. 726).

I Syslet findes endnu en By, hvis Navn ender paa -lev, det er Vilslev ved Mundingen af Kongeaaen. Naturligvis kunde man tænke sig denne By forbundet med de andre -lev-Byer ved at forlænge Vejen over Sneum Aa; men det har i hvert Fald næppe været Hovedvejen. Derimod har der dannet sig en Vej fra Strelev i en Bue mod Øst ind gennem Landet, hvorved denne Vej har passeret Aaløbene saa højt oppe, at Passagen over dem ikke har kunnet volde Vanskeligheder; denne Vej er gaaet over Ansager, Starup, Aastrup, Gjørding og Jernved til Vilslev. Beliggenheden af Ansager er ganske typisk, idet man har valgt at passere Aærne, lige inden de forener sig med hinanden, og noget lignende træffes adskillige andre Steder. Medens den nordligste Del af denne Vejlinje betegnes med to Byer, hvis Navne ender paa -rup, og det derfor er rimeligt, at den er forholdsvis ung,

ligger der, hvor Vejen skærer Ilsted Aa ved Skylvad, flere Gravhøje, hvorfor det synes, som den sydlige Del af Vejen er forholdsvis gammel og tidligere over Vejrup og Sneum Aa har ført til Faaborg; en Række Høje ved Sneum Aa tyder stærkt herpaa. Ved Fremkomsten af denne nye Vejlinje, Strelev—Ansager—Vilslev, forklares det da let, at den vestlige Del af Malt

Høj række langs en Vej Syd for Horne.

Herred er bleven skilt fra og har faaet sit eget Tingsted i Gjørding, der nu paa Grund af den nye Vej var kommen til at ligge centralt.

Ved Sammenlægning af disse Herreder til et Syssel var det rimeligt, at Sysseltinget skulde holdes ved et Overgangssted over en af de Aaer, der danner Herredskellene, og man har da valgt at holde det ved Varde Aa, men ikke ved noget af de Overgangssteder, der tidligere er nævnt, men der, hvor Byen Varde er vok-

set op. En tydelig Vej markeret med Gravhøje fører fra Horne ned til Varde Aa lidt ovenfor, hvor Byen nu ligger. Denne Vej synes ikke at have været fortsat i Oldtiden, maaske fordi forskellige Stammer har boet Nord og Syd for Aaen.

Det synes, som der har været en ældre Befæstning til Dækning af Overgangen over Varde Aa, idet der

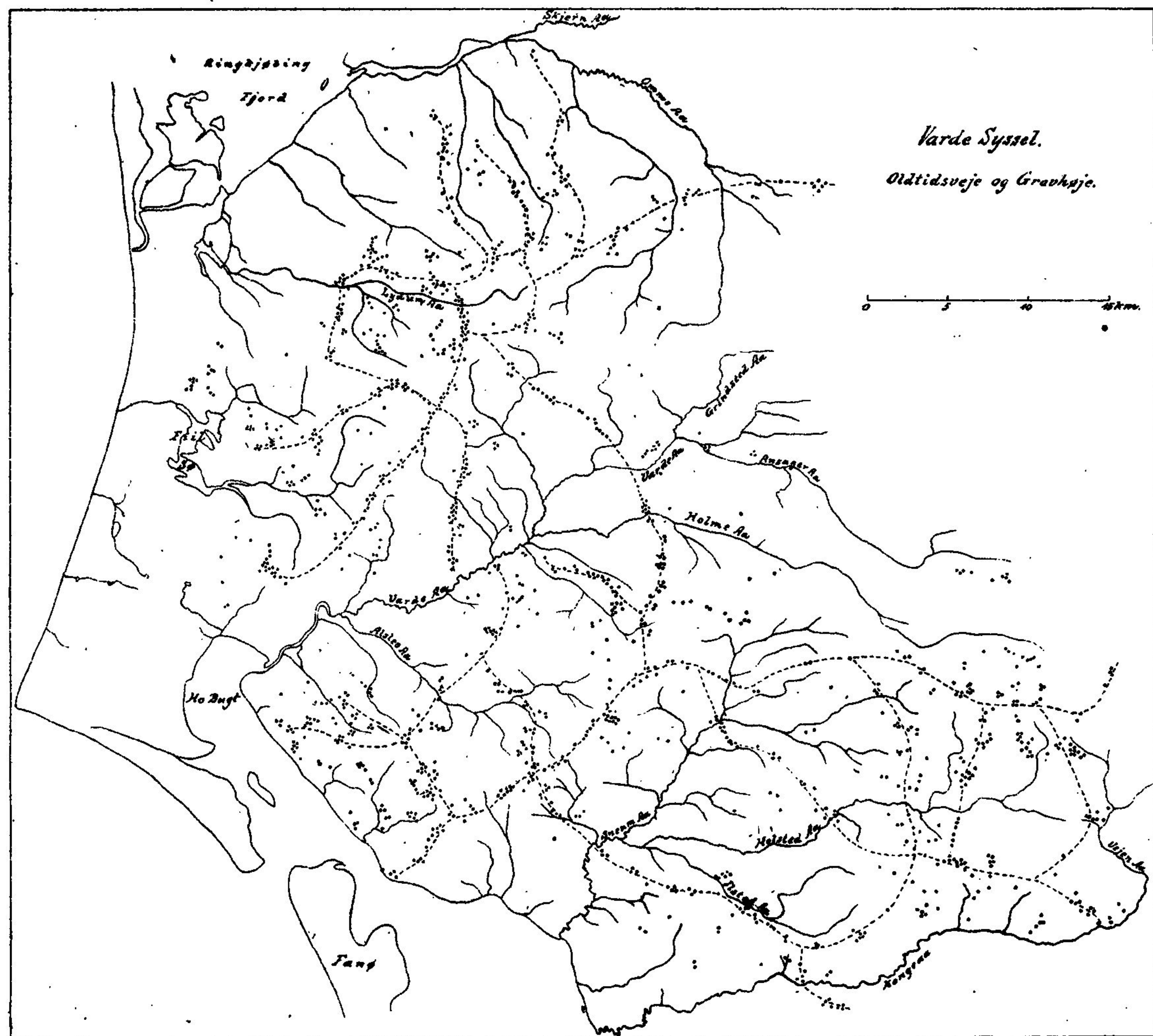

Forsvarsdige ved Varde Aa ved Gjellerupgaard.

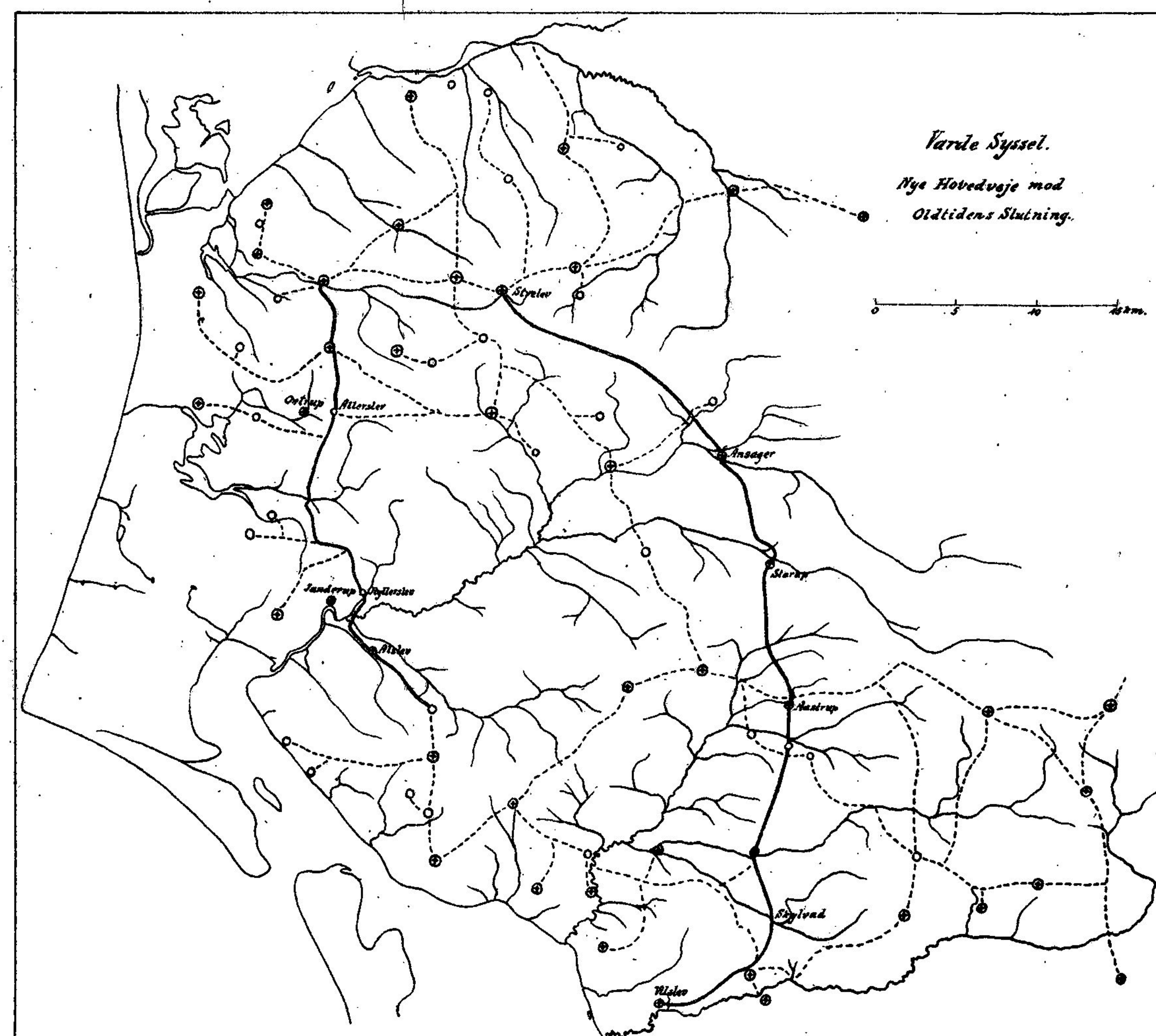
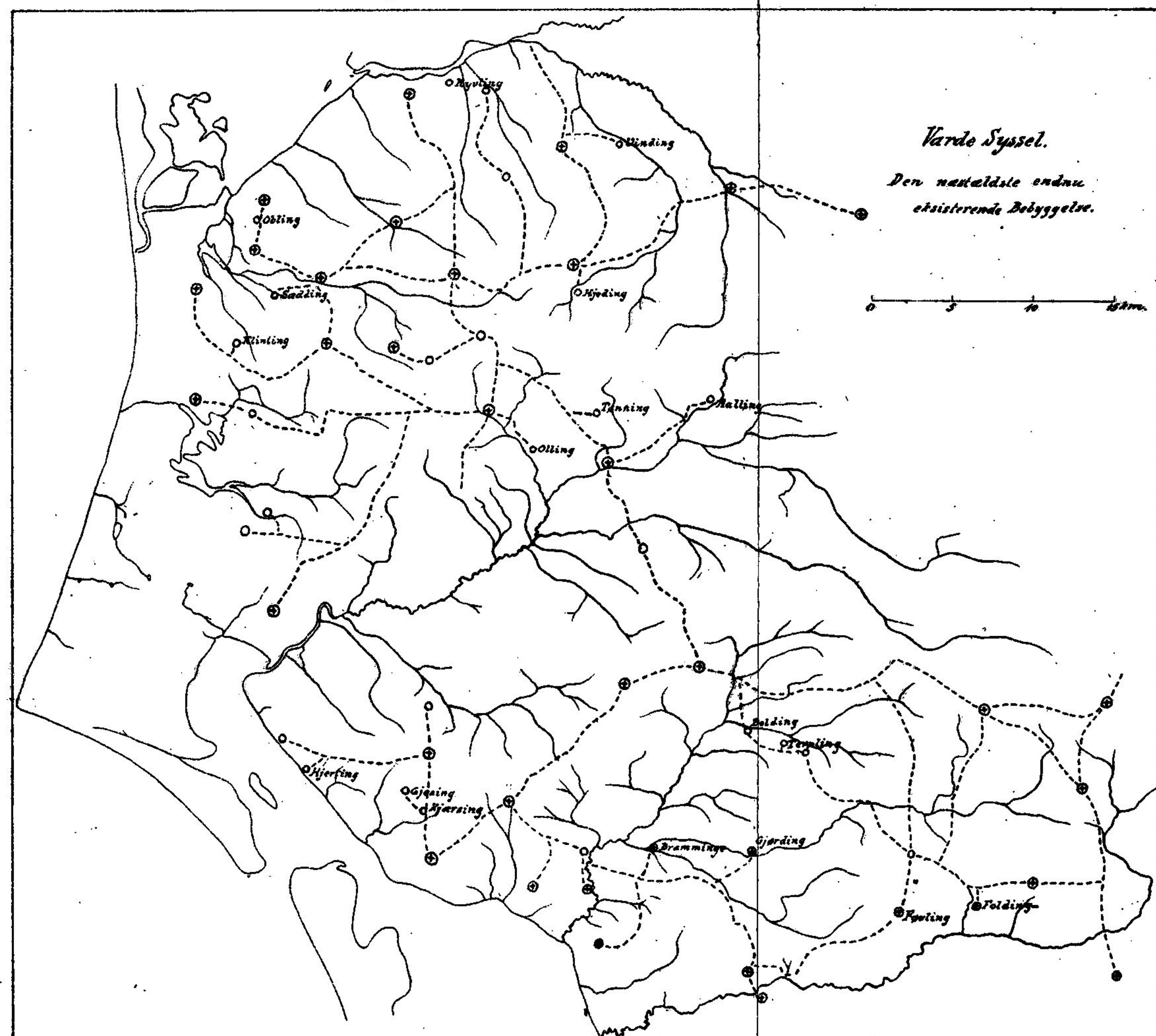
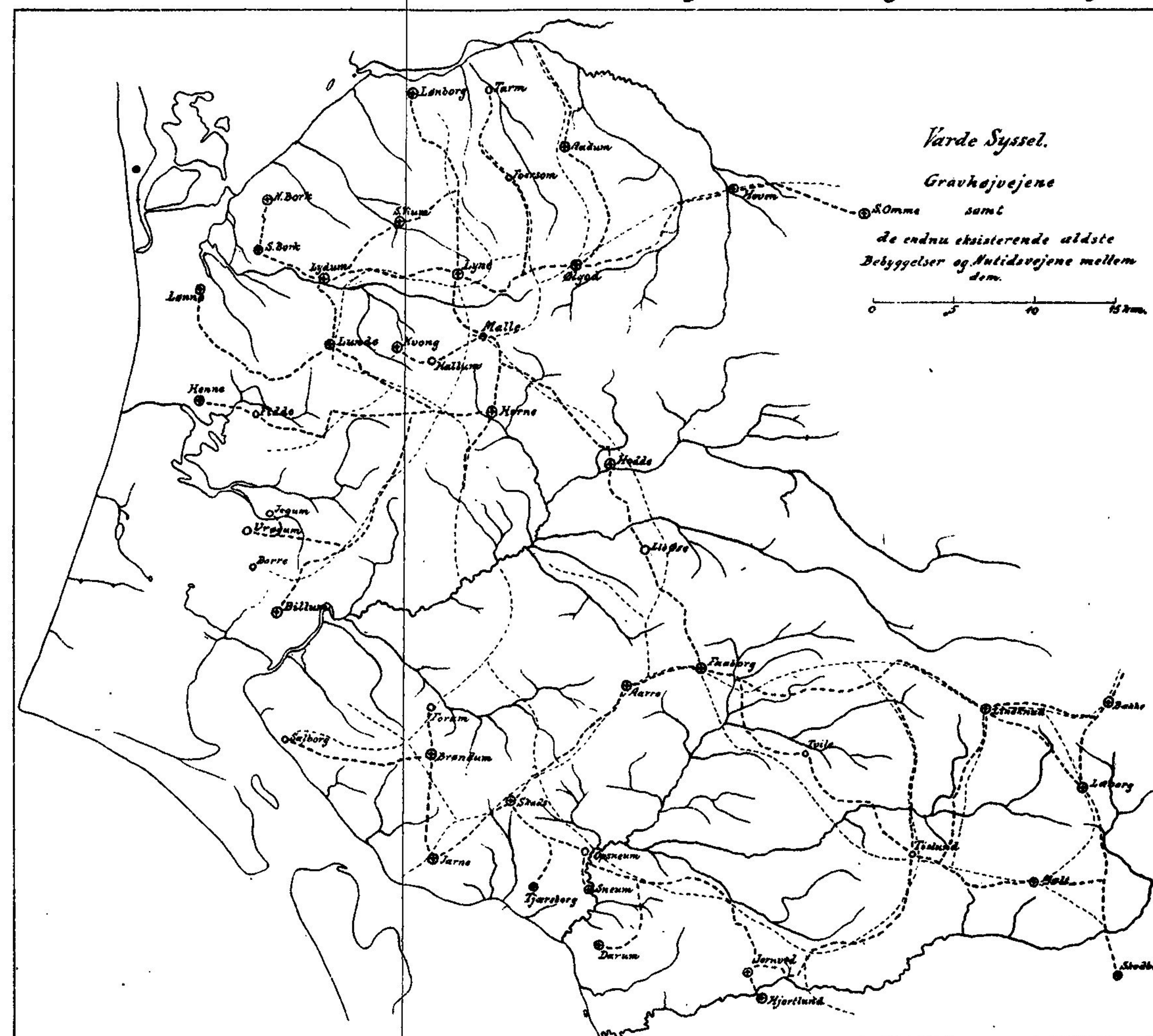
paa Sydsiden af Aaen lidt oven for Varde ved Gjellerupgaard findes betydelige Levninger af et Dige, der paa et Stykke følger langs med Overgangen mellem den faste Agerjord og Kæret, og som synes at være lavet som Værn mod en Overgang Nord fra; da Diget ligger lige overfor den Oldtidsvej, der fra Horne har været ført ned til Varde Aa uden at synes at have ført videre, er det jo muligt, at Befæstningsanlægget ogsaa

Fra Ribe Amt 1923.

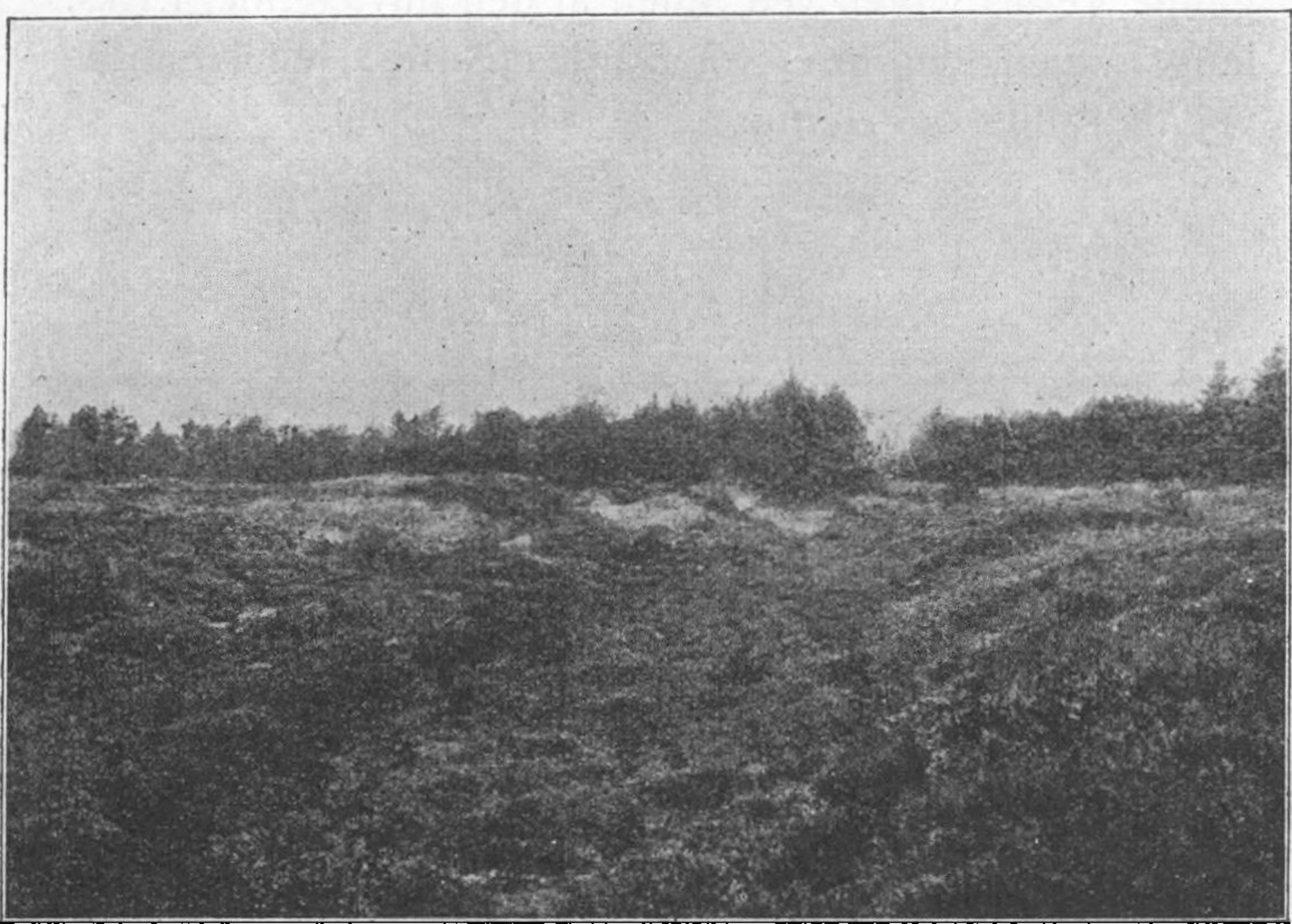
J.T. Lunäbye: Oldtidsvejene i Varde Syssel.

kan pege paa to forskellige Stammer, der har boet overfor hinanden.

Det er Hovedlinjerne i Oldtidens Vejsystem, jeg saaledes har forsøgt at rede ud fra hinanden og søgt at dele dem i forskellige Tidsafsnit. Mod Slutningen af Oldtiden er Vejene hørt op at være af udpræget lokal Karakter, og de er bleven Led i de Bestræbelser,

Vejspor langs Vejen til Fidde.

der samlede Landet til en Enhed. Senere har endnu et Par Generationer af Veje afløst hinanden; men disse kan ikke ret vel efterforskes, uden at de tilgrænsende Dele af Jylland ogsaa behandles, og dertil har jeg endnu ikke faaet Tid og Lejlighed.

Som allerede nævnt er saa at sige alle de Vejlinjer, der er omtalt i det foregaaende, med Undtagelse af de ældste Veje langs Gravhøjene, endnu eksisterende

Veje, og der kan derfor ikke være Tale om, at man behøver at opsøge dem i Heder eller paa andre uopdyrkede Egne; men mange af Vejene har tidligere været brede Hovedveje med den ene dybe Hulvej ved Siden af den anden, medens de nu kun er en almindelig Sognevej, og for saadanne Vejes Vedkommende kan der jo endnu findes Levninger af den gamle Vej i Lyngen ved Siden af den nuværende, f. Eks. langs Vejen, der fører fra Varde—Nørre Nebel Landevej til Fidde og Henne.
